

КЛІМАТИЧНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: АДАПТАЦІЯ ДО ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

***Т. В. ГАРДАШУК, доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Інститут філософії імені Г.Сковороди НАН України
E-mail: gardashuk@gmail.com***

Анотація. Розглядається роль теорії справедливості у рефлексіях над проблемами змін клімату, підходи до визначення шляхів пом'якшення кліматичних змін та адаптації до них. Аналізуються нові рівні теоретизації справедливості.

Ключові слова: зміни клімату, адаптація, справедливість, екологічна справедливість, кліматична справедливість, відповідальність-центрична справедливість

Практично всі новини останніх років містять повідомлення про масштабні стихійні лиха чи погодні аномалії в різних куточках світу. Стає очевидним, що на нашій планеті щось відбувається не так і що клімат насправді змінюється не в кращий бік. Згідно висновкам Робочих груп Міжурядової групи експертів зі зміни клімату, наданих в інтегрованому звіті для політиків у 2014 р., на планеті має місце сталепотепління глобального клімату, починаючи 1950-ми роками, а період від 1983 по 2012 рр. був найтеплішим у Північній півкулі за останні 1400 років. Кліматичні зміни не лише посилюють наявні ризики, а й створюють нові, а ймовірність таких процесів й майбутньому лише зростатиме [11].

Тому від спроможності уповільнити зміни клімату чи адаптуватися до процесів, що відбуваються в докільлі внаслідок кліматичних змін, безпосередньо залежить майбутнє планети й людства, його добробут і саме існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема змін клімату належить до глобальних проблем сучасності. Від кліматичних показників прямо чи опосередковано залежать соціально-економічний розвиток окремих держав і стан глобальної економіки в цілому, добробут і здоров'я населення, продовольча безпека а також нерівномірність розподілу ризиків від кліматичних змін.

Тому розгляд комплексу проблем, пов'язаних зі змінами клімату, потребує консолідації зусиль на міжнародному рівні для вироблення

адекватних підходів до розподілу ризиків і відповідальності та неможливе поза справедливістю. Відтак ідея справедливості, що належить до вічних і найбільш значущих ідеалів людства, набуває нових сфер прикладання, потребує розроблення конкретних підходів до розв'язання комплексу проблем, спричинених кліматичними змінами.

В етиці справедливість визначають як загальну моральну санкцію спільного життя людей, що розглядається під кутом різноманітних бажань, інтересів, обов'язків. «Справедливість, – писав фундатор сучасної теорії справедливості Дж. Ролз, – є найпершою чеснотою суспільних інституцій. Достоту як істина для філософських систем. Хоч би яка доладна й ошадлива була ця чи та теорія, але, якщо вона виявляється неістинною, її слід відкинути або ж переглянути, переробити; подібним же чином і закони й інституції мають бути реформовані чи скасовані, коли вони виявляються несправедливими». Несправедливість, на його переконання, буває стерпною лише тоді, коли необхідно уникнути ще більшої несправедливості [5, с. 26-27].

Незважаючи на те, що після оприлюднення «Теорії справедливості» Дж. Ролза на її адресу з'явилося чимало критичних зауважень з боку інших дослідників, а також низка статей самого Дж. Ролза, спрямованих на перегляд поля докладання та способів застосування теорії. Її, на переконання П. Рікера, слід розглядати як канонічну, хоча й зважати «на ті елементи доктрини, які були піддані певного роду самокритиці» [4, с.99].

Визначальним у теорії справедливості Дж. Ролза є положення, згідно якого предметом справедливості виступає «базова структура суспільства», тобто не окремі інституції чи взаємодії в одиничних ситуаціях, а об'єднання основних інституцій в єдину систему. У такому разі основні права й обов'язки вписуються в систему таким чином, що постають як результат суспільної кооперації.

Це стосується насамперед розуміння суспільного зв'язку, який Дж. Ролз вважає фундаментальним і який має бути схарактеризований як кооперація, а не домінування. За таких умов справедливість може розглядатися як головна чеснота «базових структур суспільства», якщо припустити, що її метою є взаємна зацікавленість між індивідами [5, 00]. Теорія справедливості Дж. Ролза не лише створює платформу для подальшого переосмислення класичного лібералізму з огляду на його адаптацію до потреб і особливостей сучасної доби, а й вказує на теоретичну і практичну сумісність ринкової економіки із розв'язанням проблеми справедливості. Вона демонструє реальну можливість взаємодії та співіснування плюралізму й пріоритетності права, що характери-

зують сучасні демократії. Завдяки цьому створюються умови для реалізації різноманітних інтересів, врегулювання конфліктів, згладжування відмінностей і пом'якшення суперечностей [1, с. 111].

Теорія справедливості Дж. Ролза заклала підґрунтя важливого принципу, згідно якого економічні вигоди й інші блага мають розподілятися в такий спосіб, щоб люди, поставлені в найменш сприятливі умови, могли б здобути собі більше економічних вигод, аніж за будь-якої іншої системи. Дж. Ролз, вважає Л. Ситніченко, одним із перших ґрунтовно теоретично осмислив та концептуально оформив ту загальну інтуїцію, за якою суспільні інститути мають бути справедливими не лише для обраних, а для всіх. Тому справедливість виступає не просто в якості одного із вимірів людського буття, а є головною фундаментальною умовою існування суспільства та цивілізованим способом його репродукування [6, с.4]. Від тлумачення справедливості безпосередньо залежить розуміння таких дотичних до неї концептів як ідентичність, свобода, спільнота, соціальна криза тощо [7].

До традиційних досліджень щодо визначення сутності та шляхів досягнення соціальної справедливості загалом і в окремих сферах суспільного життя (право, освіта, економіка, соціальні відносини) від 1970-х років додалися дослідження, покликані дати відповідь на питання про те, яким чином розв'язання екологічних проблем співвідноситься із принципами соціальної справедливості.

Сучасний американський соціолог М. Белл на перших сторінках своєї книги «Вступ до екологічної соціології» наголошує безпосередню взаємопов'язаність соціальної справедливості й рівності з екологічною проблематикою [8, с.2]. На його переконання, в суспільстві не лише має місце нерівномірний розподіл наслідків екологічних проблем, а й сама соціальна нерівність є причиною виникнення екологічних проблем.

Проблема екологічної справедливості постає складним поняттям, яке, по-суті, відображає складність і суперечливість сучасної екологічної проблематики, до якої належать і зміни клімату в її соціальних вимірах. Тому розуміння соціальної рівності та справедливості впливає на наші оцінки причин, наслідків і шляхів подолання екологічних та соціально-економічних проблем.

Мета дослідження – розглянути роль теорії справедливості у рефлексіях над проблемами змін клімату. Зокрема, належить відповісти на питання, чи може комплекс проблем, пов'язаний із кліматичними змінами, бути вписаний в концепцію екологічної справедливості, і чи потребує він при цьому додаткової концептуалізації.

Результати дослідження та їх обговорення. Сучасні кліматичні зміни пов'язують з промисловою революцією і умовно датують 1750 роком. Окрім екологічних (посухи, ерозії ґрунтів, втрата біорізноманіття, зростання частоти екстремальних природних явищ тощо) та соціально-економічних (харчова безпека, зростання бідності, вразливість економічних систем, екологічні біженці тощо) загроз, вони породжують низку методологічних, епістемологічних та етичних питань. У звітах IPCC наголошується на двох аспектах нерівності, породжуваних кліматичними змінами: нерівність щодо визначення відповідальності за зміни клімату; нерівність у вразливості до кліматичних змін.

Наприклад, однією з найгостріших тем в дискусіях щодо змін клімату є доля малих островів, оскільки підвищення рівня світового океану може призвести до втрати територій цих островів, підірвати сталість їхніх екосистем, місцеву економіку, добробут та життєдіяльність острівних громад. Підвищення рівня моря на 5 сантиметрів спричинить втрату більшості пляжів на Гренаді, а на 1 метр – до затоплення Мальдівських островів [13], що є безпосередньою загрозою для мешканців островів. Питання вразливості природних і соціально-економічних систем малих островів є показовим, оскільки ці проблеми є не так наслідком розвитку власних економік, як результатом тривалого зростання економічно розвинених країн та незбалансованості глобальної економіки.

Як зазначено в Зведеному звіті зі змін клімату за 2014 рік для політиків існує кілька шляхів пом'якшення змін клімату порівняно з доіндустріальним рівнем. Заходи з їх реалізації вимагатимуть значного зменшення емісії парникових газів упродовж наступних десятиліть з наближенням до нульової емісії CO₂ та інших парникових газів до кінця XXI століття. Втім, намір досягти таких показників породжує значні технологічні, економічні, соціальні та інституціональні виклики [11]. Здатність людства реагувати на ці додаткові виклики уможливить пом'якшення кліматичних змін і пов'язаних з ними негативних наслідків у віддаленій перспективі. При цьому постає слушне питання про те, хто має взяти на себе першочергову відповідальність за пом'якшення змін клімату, адаптації та компенсації, якщо на порядку денному стоїть питання про обмеження глобального потепління до 2 градусів чи навіть менше? [14].

Одним із індикаторів змін клімату на планеті є моніторинг середньорічної температури атмосфери. Дослідженнями встановлено, що вартість заходів із стабілізації емісії парникових газів, що має на меті запобігти підвищенню середньорічної температури атмосфери Землі не більше ніж на 2 градуси, становить біля 1%

глобального валового продукту. У 2009 р. цей показник складав біля 600 мільярдів американських доларів і свідчить про вагомість виклику, перед яким стоїть людство.

Окрім загальних економічних оцінок запобігання кліматичним змінам постає нормативне питання про критерії оцінки кліматичних змін, розподілу ймовірних вигод і тягарів, визначення ризиків, відповідальності та обов'язку тощо [10], що цілком логічно вписується в проблемне поле екологічної справедливості, яка ставить питання про розподіл екологічного блага і шкоди як між людьми нинішньої генерації, так і між різними поколіннями людей, тобто між нинішніми поколіннями та нащадками, а також про механізми реалізації права людей на чисте й безпечне довкілля, як невід'ємну характеристику сучасного демократичного справедливого суспільства [3].

Для більш чіткої артикуляції взаємозв'язку теорії справедливості та змін клімату в науковому обігу використовується поняття кліматичної справедливості (climatic justice), згідно якого програми і плани дій щодо адаптації до змін клімату мають ґрунтуватися на принципі спільної, але диференційованої відповідальності.

Кліматична справедливість стосується не лише розподілу екологічних благ між національними державами, а й має забезпечити їх розподіл на національному та локальному рівнях в умовах змін клімату за активної участі усіх зацікавлених сторін. Власне, концепт «кліматична справедливість», за яким стоїть глибше й чіткіше розуміння втілення принципів кліматичної справедливості на національному та локальному рівнях, був створений як міжнародний ідеал, що відображає стосунки між націями, а також передбачає визначення ролі держав і недержавних організацій у наповненні цього ідеалу реальним змістом та пріоритизації певних аспектів кліматичної справедливості. Кліматична справедливість також пропонує нові підходи до теоретизації справедливості [12]. Концепт кліматичної справедливості розширює аналітичний простір для розгляду різних видів справедливості, оскільки стосується не лише розподілу екологічних благ між національними державами, а й розподілу їх на всіх рівнях за активної участі всіх зацікавлених сторін у процесах ухвалення рішень, які є справедливими, підзвітними, відкритими і вільними від корупції [5; 7].

Як зазначається в Заяві Центру Ганса Йонаса від 9 грудня 2008 р., сталий клімат належить до глобальних благ, і тому для його підтримки необхідно виробити «правила глобального значення». Такі «глобально значущі правила захисту клімату» містять два аспекти: по-перше, за їх розробки слід спиратися на наукові знання, які дедалі зростають і поглиблюються; по-друге, тягар, пов'язаний із заходами, спрямованими на захист клімату, слід розподіляти шляхом

глобального регулювання у такий спосіб, який «сприймається як справедливий й робитиме прийнятними обмеження» в соціально-економічній сфері[2, с. 106-197]. При цьому слід враховувати низку вимог до кліматичної справедливості, що впливають з характеристик сторін, причетних до її дотримання; брати до уваги локальні та місцеві наслідки впровадження таких вимог; передбачити запобіжники нехтуванню цих вимог в глобальній політичній системі і в політиках окремих держав.

Водночас, одним із найбільших викликів для кліматичної справедливості є поєднання ідеї справедливості з можливістю її практичного втілення, яке має спиратися на реалістичність поставлених завдань, об'єктивність критеріїв та індикаторів їх виконання, а також брати до уваги проблему мотивації сторін [9].

Об'єктивна складність і комплексність проблеми кліматичних змін, а також інструментів, що пропонуються для її розв'язання, зіткнення різноманітних політичних і економічних інтересів та етичних принципів тощо має наслідком те, що зміни клімату розглядаються як сфера компетенції міжнародних міжурядових організацій і національних урядів, яка описується в термінах здатності до дії та історичної відповідальності.

Як наслідок, нормативна література (normative literature) та міжнародні правові акти акцентують увагу на тому, що історичну першочергову відповідальність за кліматичні зміни мають нести промислово розвинені країни, перебравши на себе основний тягар на шляху пом'якшення цих змін. З цього випливає відмова від егалітарного, тобто рівного, підходу до розподілу відповідальності за кліматичні зміни у той час, коли всі країни рівною мірою постають перед необхідністю запобігати, адаптуватися та компенсувати ці наслідки [14, с. 413]. Тому питання про участь різних країн та форми й способи такої участі є актуальним і постійно постають на порядку денному світової спільноти, спричиняючи гострі дискусії.

Дослідники пропонують визначати шляхи пом'якшення кліматичних змін, керуючись підходом, заснованим на «принцип і внеску у проблему» (CPP), відповідно до якого тягар кожної країни щодо кліматичних змін має відповідати частці її внеску в загальний обсяг парникових газів в атмосферу. Такий підхід відображає основні засади відповідальності-центричної справедливості, якій у свою чергу підпорядковуються такі принципи: принцип відповідальності за наслідки: кожний відповідальний агент несе відповідальність за те, що він робить чи спричиняє.

На перший погляд здається, що «принцип внеску в проблему» є однією з інтерпретацій принципу «спільної, але диференційованої відповідальності», що складає основу міжнародного права в царині

кліматичних змін та управління ними. Проте, переконаний Е.Пейдж, відмінність полягає у тому, що СРР не є інтуїтивним чи всеосяжним принципом, а спирається на конкретні інструменти. Крім того, застосування СРР пропонують визначити певними часовими межами, а саме починаючи 1990 роком, оскільки саме з цим періодом пов'язані значні геополітичні зміни в світі.

Відповідальність за наслідки, згідно Е.Пейджа, передбачає, по-перше, наявність певних дій або подій, які чітко можна ідентифікувати; по-друге, на основі яких можна визначити шкідливі речовини; по-третє, можна прослідкувати зв'язок між заподіяною шкодою та поведінкою певних агентів, які, таким чином, і повинні нести відповідальність за негативні наслідки.

Фокусуючи увагу на визначенні відповідальності держав і бізнесу у пом'якшення кліматичних змін та адаптації до них, не можна жодною мірою залишати поза увагою й питання персональної відповідальності людини.

Зрештою, може бути запропоновано чимало сценаріїв адаптації до змін клімату та пом'якшення самих змін, проте, як переконують експерти, жодний з них не є достатнім та дієвим. Реалістичність завдань подолання негативних наслідків змін клімату й попередження нових залежить від комплексних дій у цьому напрямі в тісному зв'язку з розв'язанням інших екологічних, соціально-економічних, політичних і гуманітарних завдань.

Суттєвим кроком у напрямі пошуку відповідей на глобальні кліматичні виклики на справедливих засадах стала Конференція ООН зі змін клімату (COP 21), що проходила в Парижі з 30 листопада по 12 грудня 2015 року, за підсумками якої ухвалено рішення про обов'язковість регулярних звітів усіх сторін Рамкової Конвенції ООН про зміни клімату щодо обсягів емісії та вжитих заходів з попередження кліматичних змін. По суті, Конференція в Парижі стала завершальним кроком у виробленні механізмів впровадження Рамкової Конвенції ООН про зміни клімату, ухваленої під час Конференції ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992). Паризька угода з кліматичного режиму поєднує в собі гнучкість низових ініціатив, що сприяє участі широкого кола зацікавлених сторін, та загальні правила, які забезпечують підзвітність і реалізації прагнення до досягнення поставленої мети, а її дієвість покаже час.

ВИСНОВКИ

Дослідження та всебічне обговорення комплексу проблем, пов'язаних з кліматичною справедливістю, є важливими для України як країни, територія якої зазнає помітних кліматичних змін, як Сторони Рамкової Конвенції ООН про зміну та держави, що має

відповідні зобов'язання перед власними громадянами та міжнародним співтовариством.

Список літератури

- 1.Алексеева Т.А. Справедливость. Морально-политическая философия Джона Роулса. / Т.А.Алексеева. – М.: Наука, 1992. – 112 с.
- 2.Бьолер Д. Відповідальність за майбутнєз глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. / Д. Бьолер.– К.: Стилос, 2014. – 157 с.
- 3.Гардашук Т.В. Ідея справедливості в сучасному екологізмі /Т. В. Гардашук // Філософська думка. – 2003. – № 1. – С.102–122.
- 4.Рікер П. Право і справедливість /П. Рікер.– К.: Дух і Дітера, 2002. – 216 с.
- 5.Ролз Дж. Теорія справедливості. / Дж.Ролз – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
- 6.Ситніченко Л. «Суспільна угода»: метафора чи методологічний принцип (Дж.Ролз) // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2005. – С.3–13.
- 7.Ситніченко Л.А. Філософія справедливості в контексті соціальної кризи // Практична філософія. – №1. – С.99 – 105.
- 8.Bell M. An Invitation to Environmental Sociology. – London; New Delhi, 1998. – 342 p.
- 9.Bourban M. Climate Change, Human Rights and the Problem of Motivation // De Ethica. A Journal of Philosophical, Theological and Applied Ethics . – 2014. – Vol. 1:1. – P. 37–52.
- 10.Caney S., Bell D. Morality and Climate Change // The Monist: An International Journal of General Philosophical Inquiry. – 2011. – Vol.94. – № 3. – P.305–309.
- 11.Climate Change 2014. Synthesis Report Summary for Policymakers.– [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/SYR_AR5_FINAL_full.pdf
- 12.Fisher S. The emerging geographies of climate justice [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/publications/WorkingPapers/Papers/80-89/WP83-emerging-geographies-climate-justice.pdf>
- 13.International Year of Small Island Developing States. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/events/islands2014/index.shtml#&panel1-1>

References

- 1.Alekseeva T.A. (1992) Spravedlivost. Moralno-politicheskaia filosofia John Rawls [The justice. Moral and political philosophy of John Rawls] Nauka, 112.

2. Boler D. (2014) Vidpovidalnist za maibutniez hlobalnoi perspektyvy. Aktualnist filosofii Hansa Yonasa ta etyky dyskursu. [Responsibility for the future of global perspective. The relevance of Hans Jonas's philosophy and ethics of discourse. Foreword Günter Altnera.] Peredmovna Giuntera Altnera. Pereklad z nim., pisliamova, pryमितky Anatoliia Yermolenka. – K.: Stulos, 157.
3. Hardashuk T.V. (2003) Ideia spravedlyvosti v suchasnomu ekolohizmi [The idea of justice in modern environmentalism] Filosofska dumka, 102-122.
4. Riker P. (2002) Pravo i spravedlyvist [Law and Justice] Per. z fr. – K.: Dukh i Ditera, 2016.
5. Rolz Dzh. (2001) Teoriia spravedlyvosti [The theory of justice] K.: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy», 822.
6. Sytnichenko L. (2005) «Suspilna uhoda»: metafora chy metodolohichniy pryntsyyp (Dzh. Rolz) ["Social Agreement": metaphor or methodological principle (Dzh. Rolz)] Multyversum. Filosofskyi almanakh. – K.: Tsentr dukhovnoi kultury, 3 -13.
7. Sytnichenko L.A. Filosofiiia spravedlyvosti v konteksti sotsialnoi kryzy [Philosophy of justice in the context of the social crisis] // Praktychna filosofiiia, 99-105.
8. Bell M. (1998) An Invitation to Environmental Sociology. London; New Delhi, 342 p.
9. Bourban M. (2014) Climate Change, Human Rights and the Problem of Motivation. De Ethica. A Journal of Philosophical, Theological and Applied Ethics. 37–52.
10. Caney S., Bell D. (2011) Morality and Climate Change. The Monist: An International Journal of General Philosophical Inquiry, 305–309.
11. Climate Change 2014. Synthesis Report Summary for Policymakers.– [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/SYR_AR5_FINAL_full.pdf
12. Fisher S. The emerging geographies of climate justice [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/publications/Working_Papers/Papers/80-89/WP83-emerging-geographies-climate-justice.pdf
13. International Year of Small Island Developing States. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/events/islands2014/index.shtml#&panel1-1>

КЛИМАТИЧЕСКАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ: АДАПТАЦИЯ К ВЫЗОВАМ СОВРЕМЕННОСТИ

Т. В. Гардашук

Аннотация. Рассмотрена роль теории справедливости в рефлексиях над проблемами изменений климата, а также подходы к определению путей смягчения климатических изменений и адаптации к ним. Анализируются новые уровни теоретизации справедливости.

Ключевые слова: изменения климата, адаптация, справедливость, экологическая справедливость, климатическая справедливость, ответственность-центрическая справедливость

CLIMATIC JUSTICE: ADAPTATION TO CHALLENGES OF NOWADAYS

T. Gardashuk

Annotation. The role of the theory of justice in reflections on the problems of climate change, as well as approaches to identification of ways of mitigation of climate change and adaptation. New levels of theorization of justice are analyzed.

Keywords: climate change, adaptation, justice, environmental justice, climatic justice, responsibility-centric justice

УДК 001.895 «313»

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ МАЙБУТНЬОГО: СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ

*Т. В. ГОРБАТЮК, кандидат філософських наук, доцент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
E-mail: gorbatiuktv@gmail.com*

Анотація. Проаналізовано напрями та тенденції розвитку інноваційних технологій в трансформаційних процесах сучасної

© Т. В. Горбатюк, 2016